

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

**МАКАРЕНКОЗНАВЧА ТРАДИЦІЯ ПОЛТАВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку полтавської макаренкознавчої школи, схарактеризовано внесок академіка Івана Андрійовича Зязюна в організацію її діяльності, у створення науково-дослідної лабораторії А. С. Макаренка, заснування унікального музею-заповідника видатного педагога-письменника в селі Ковалівці Полтавської області й започаткування Міжнародної макаренківської асоціації. Особливу увагу приділено розвитку нового дослідницького напрямку – застосуванню професіогенетичного підходу як методологічної бази педагогічної біографістики.

***Ключові слова:** А. С. Макаренко, макаренкознавство, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, академік І. А. Зязюн, Міжнародна макаренківська асоціація, професіогенетичний підхід*

Постановка проблеми. Справжню історію соціальної інституції уособлюють долі конкретних людей – їхні ідеї, діяння, спадщина. Саме завдяки своїм неповторним особистостям кожна спільнота вибудовує оригінальні традиції, виформовує власний образ в очах суспільства, випроєктує свою грядущину. На характер діяльності, професійні спромоги однієї з найстарших освітніх установ України – Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, – безумовно, вплинуло ім'я її всесвітньо відомого випускника, видатного просвітителя ХХ століття, яскравого соціального педагога-реформатора Антона Семеновича Макаренка. Вивчення полтавцями життєвого шляху цієї непересічної людини, пізнання неординарних, часто суперечливих моментів натхненного пошуку нею педагогічних істин у найтяжчі десятиріччя вітчизняної історії, – давно набуло статусу кваліфікованого краєзнавчого й історико-педагогічного дискурсу. Доброю традицією стало те, що Полтавський педагогічний є ініціатором наймасштабніших проєктів ушанування пам'яті Антона Семеновича. Наразі історіографічне дослідження полтавської макаренкознавчої школи постало як винятково актуальна, наповнена глибинним змістом теоретико-практична проблема.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідницький інтерес до унікальної за багатьма своїми сутностями полтавської макаренкіани поставав головно в контексті підготовки до чергових ювілейних заходів і тому не носив ознак системної цілісності. З-поміж небагатьох історико-педагогічних розвідок, що висвітлювали деякі аспекти осягнення сили слова і величі справи Антона Макаренка в стінах його alma mater, переважають роботи тезового викладу. Особливо ж монографічної праці або бодай ґрунтовної, забазованої на переконливих архівних аргументах публікації наша наука досі не має.

Метою статті є огляд найпромовистіших тенденцій розвитку макаренкознавчих студій Полтавського педагогічного інституту (університету) впродовж трьох останніх десятиліть.

Виклад основного матеріалу. Цілком закономірно, що в процесі самоусвідомлення і самоствердження полтавська макаренкознавча школа послідовно й виважено виструктуровувала власне наукове кредо, визначала морально-ціннісні орієнтири, заявляла про свою творчу ідентичність. Найцінніша характеристика дослідницької позиції, яку успадковано від фундатора школи академіка Івана Андрійовича Зязюна – колишнього ректора Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, яскравого вченого, мислителя-гуманіста, – це здатність гостро відчувати відповідальність за натеперішню долю й перспективу макаренківських ідей. Усвідомлення цього унеможлиблює позицію пасивного спостерігача, воно спонукає вчених ставати творчими однодумцями автора «Педагогічної поеми», певною мірою хранителями, ба навіть продовжувачами його справи. Важко не

запримітити важливої істини: еволюційний шлях будь-якого напрямку науки неодмінно відтворює особистісні риси своїх найзнаковіших представників, віддзеркалюючи окремішність їхнього світобачення, неповторність способів мислення, рівень творчої активності [4, с. 231].

Реалізації конструктивних ідей Антона Макаренка стосовно формування особистості вчителя, до яких об'єктивно наблизило радянську модель навчання і виховання саме життя, сприяла державна програма «Вчитель: школа – педвуз – школа», ініціатором і послідовним утілювачем якої був Іван Зязюн. Практичній реалізації цієї ідеї сприяло створення кафедри педагогічної майстерності. Добрий почин полтавців поширився на весь тодішній Радянський Союз. Цим провінційний виш, по суті, кинув виклик наповненій по вінця комуністичною ідеологією тодішній освітній системі, на декілька літ випередивши епоху так званих педагогічних дисидентів.

Важливий черговий етап розвою полтавської школи макаренкознавства пов'язаний із листом-зверненням Івана Андрійовича в червні 1984 року до Полтавського обласного комітету Комуністичної партії, облвиконкому та з доповідною запискою «Про 100-річчя з дня народження А. С. Макаренка», адресованою міністрові освіти України М. Фоменкові. Пропозиції очільника Полтавського педагогічного інституту значно розширювали зміст республіканського ювілейного плану. Йшлося про створення меморіального музею-заповідника серед руїн дитячої колонії в с. Ковалівка під Полтавою, де колись зароджувалася педагогічна слава Макаренка, реконструкцію будинку-музею педагога-письменника в Кременчуці, відкриття пам'ятника А. С. Макаренкові в Полтаві, організацію наукової лабораторії з пропаганди спадщини видатного педагога, творчого розвитку і втілення його ідей у шкільній практиці, проведення в Полтаві наукової конференції «Творча спадщина А. С. Макаренка і сучасна школа» із залученням учених та освітян-практиків усієї країни. До вказаної записки додано концепцію створення і функціонування макаренківської наукової лабораторії (автори – М. Лебедик, В. Моргун, Н. Тарасевич, Б. Наумов). Основних завданнями цього дослідницького центру вирішено такі: а) пошук та систематизація нових матеріалів, що стосуються життя й діяльності Макаренка; б) проведення теоретичної, дослідницько-експериментальної роботи з обґрунтування оптимальних шляхів реалізації ідей, принципів і прийомів педагогічної системи Макаренка в навчально-виховному процесі підготовки вчителів і шкільній практиці навчання, виховання, розвитку учнів; в) пропаганда добробу славного педагога серед учителів, студентів, широких кіл громадськості; г) видання збірника наукових робіт, що відображають результати вивчення і втілення в життя макаренківської спадщини.

Відповідно до рішення Міністерства освіти України в лютому 1985 року на базі Полтавського педагогічного інституту цю лабораторію створено. Фінансувало її Педагогічне товариство України, яке очолював академік М. Ярмаченко. Свою діяльність науковий підрозділ розпочав з активного дослідження наукової біографії Антона Макаренка, обґрунтування шляхів використання ідей педагога в практиці підготовки вчителя, упровадження макаренківських методів самоврядування учнів, створення найповнішої у світі макаренкознавчої картотеки. Варто наголосити на такому показовому факті: лише за два перші роки існування лабораторії картотека налічувала понад 4000 записів багатьма мовами світу [4, с. 231–232].

Наступне важливе завдання полтавських макаренкознавців, яких уміло згуртував учитель учителів І. Зязюн, – заснування унікального музею-заповідника А. С. Макаренка в селі Ковалівці. На переконання невтомного Івана Андрійовича, функційний статус нової меморіальної установи не мав обмежуватися лише культурно-освітньою діяльністю. Вона покликана виконувати просвітницьку місію, роль своєрідного науково-методичного центру, осередку творчої співпраці педагогів, освітніх керівників, учених, студентів, представників громадськості, зрештою, усіх, хто живе турботами школи, уболіває за майбутнє суспільства. Сьогодні його шляхетний задум став реальністю: поблизу Полтави повносило діє найбільший музейний комплекс Антона Макаренка не лише в Україні, але й у світі, а в його межах – один із

найуспішніших крайових середніх навчальних закладів – Ковалівська гімназія-інтернат для обдарованої молоді із сільської місцевості.

Логічним продовженням ювілейних заходів до 100-ліття від дня народження педагога-письменника стала масштабна координаційна діяльність полтавської лабораторії, що об'єднала макаренкознавців світу. У вересні 1991 року на установчій конференції, яка відбулася в Полтаві, створено Міжнародну макаренківську асоціацію (ММА). Успішній роботі цієї поважної наукової спільноти сприяли провідні дослідники ідей Антона Макаренка і педагоги-практики з Болгарії, Данії, Китаю, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, США, Угорщини, Фінляндії, Франції та Чехії. Усі кон'юнктурні нашарування, які дещо здевальвували постать Макаренка в очах педагогічної громадськості за останнє двадцятип'ятиліття, аж ніяк не вплинули на сферу діяльності полтавських науковців. Вони утримують пріоритет у пропаганді педагогіки свого видатного земляка, шукають і налагоджують творчі діалоги із зарубіжними вченими, усвідомлюючи, що найоб'єктивнішим критерієм істини є час, позаяк він розставляє всі крапки над «і», відсіває половину від зерна, обезсмертнює правду й засуджує все, що несумісне з нею.

Іван Зязюн одним із перших активно долучився до створення наукової біографії Антона Макаренка, домігся втілення масштабного науково-дослідного та видавничого проекту – введення до наукового обігу архівних матеріалів про колонію, якою керував Антон Семенович. Найваговитішим вислідом цієї роботи стала двотомна монографія «Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах», над якою впродовж 1997–2002 рр. працювали О. Єрмак, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Тарасевич, А. Ткаченко. В архівній частині книги представлено 135 документів, 80 із яких оприаявлено вперше. Крім того, максимально автентично подано 15 матеріалів, що раніше видавалися в скороченому або спотвореному вигляді. Особливо великий інтерес для дослідників мають уміщені в книзі 42 авторських тексти Антона Макаренка [2; 3].

Згаданий видавничий проект одержав нове дихання в 2009 році. На цей раз об'єктом прискіпливого наукового аналізу стала Харківська колонія імені М. Горького, талановитим керманічем якої був Антон Макаренко. Усім структурним складникам її діяльності присвячено нову збірку документальних матеріалів [1]. Авторитетні дослідники відповідально заявляють, що книга такого жанру є – без перебільшення – унікальним явищем не лише для України, але й для світового макаренкознавства останніх років [7]. Архівний розділ видання сформували 129 документів та матеріалів преси, причому 94 з них уперше опубліковані, а 20 уперше представлені автентично. Крім того, авторство 9 із надрукованих документів належать самому Антону Макаренкові. Високої оцінки заслуговують коментарі до вміщених у книзі архівних матеріалів. Надзвичайно цінним у новому виданні є створений доцентом А. Ткаченко науковий апарат, що містить близько 430 біографічних довідок і близько 280 довідок про згадані в книзі установи, підприємства, державні й місцеві адміністративні органи, їхні структурні підрозділи тощо.

Інтерес історико-педагогічної науки до спадщини Антона Макаренка з'явився давно, однак і натепер ця галузь знання потерпає від інформаційного дефіциту. Макаренкознавці світу однакостайні в тому, що до читача має прийти повне академічне зібрання творів педагога. Останнє, 8-томне, видання, що побачило світ ще в 1983–1986 рр., не відповідає ні ідеологічним, ні текстологічним, ні фактологічним критеріям. Про його наукову неповноцінність свідчить тенденційний добір матеріалів, довільне скорочення або фальшування авторських текстів, неточність і політична односторонність коментувань тощо. Воно, до того ж, не охоплює всю відому сучасним дослідникам спадщину Антона Макаренка. Свого часу марбурзька лабораторія «Макаренко-Referat» анонсувала максимально повне й автентичне 20-томне видання творів педагога, але обірвала свій проект на восьмій книзі. Отже, можна з певністю констатувати, що першочерговим завданням вітчизняної науки є оприлюднення всього набутку Антона Макаренка. Усвідомлюючи це, полтавські вчені-макаренкознавці збирають, текстологічно обробляють, коментують і готують до друку авторські тексти Антона Семеновича. Натепер реєстр творів видатного педагога сягнув 889 одиниць, з-поміж яких 179 художніх або публіцистичних дискурсів і підготовчих матеріалів до

них, 72 стенограми виступів та інтерв'ю, 540 листів, 82 різного роду службових документів, а також записні книжки, дарчі надписи, епіграми тощо. Принагідно наголосимо: 409 із цих текстів у різною мірою видозміненому вигляді можна знайти у згаданому 8-томнику, яким опікувався АПН СРСР [4, с. 235].

До заслуг Івана Зязюна треба віднести й те, що він започаткував новий напрям досліджень у царині макаренкознавства, сутність якого полягає в розгляді життя й діяльності видатного педагога в системі категорій професійного розвитку особистості. Цю концепцію творчо розвинув доцент Полтавського педагогічного університету А. Ткаченко, розробивши принципи так званого професіогенетичного підходу в педагогічній біографістиці та екстраполювавши їх на педагогічну спадщину Антона Макаренка.

Тривалий і масовий науковий інтерес до поглядів і досвіду одного з найвідоміших у світі вітчизняних педагогів збіглого століття вражає кількістю дослідницьких шкіл, огромом концептуальних підходів та інтерпретаційних рівнів. Є всі підстави вважати найуніверсальнішою інтегративною категорією цього напрямку науки унікальний макаренківський професіоналізм. Парадоксально, але факт: спроб комплексного охоплення всієї макаренківської феноменології в контексті проблематики професійного становлення особистості до цього часу не спостережено. Але ж безсумнівно, що в індивідуальному професіогенетичному досвіді видатних особистостей минулого сфокусовано надцінний емпіричний матеріал. Тож їхній самотній професійний шлях, причинно-наслідкова детермінованість досягнень конкретними обставинами передусім фахового розвитку повинні стати об'єктом найприскіпливішого аналізу.

Наукова привабливість професіогенетичного методу в педагогічній біографістиці, за А. Ткаченко, ґрунтується на припущенні, згідно з яким обставини індивідуального професійного розвитку того чи того педагогічного діяча певною мірою запрограмовані його власними педагогічними поглядами й освітньою практикою. Отже, будь-яка педагогічна система являє собою, по-перше, відображення обставин, умов і характерних рис особистісного, зокрема і професійного, по-друге, віддзеркалення складного процесу становлення педагога, що є її творцем. Якщо індивідуальний загальноосвітній (і самоосвітній) досвід останнього багатий в чому визначає його педагогічний світогляд, то цілком логічно припустити, й таке: у тому разі, коли йдеться про проектування, цілепокладання, здійснення певної педагогічної діяльності, спрямованої на формування основ професійного розвитку вихованців, педагог опирається на власну систему уявлень про потребу, цінність, неперервність, досяжність та функційні параметри професіогенезу в житті людини. Сформовані внаслідок освіти й досвіду професіогенетичні цінності так само закономірно екстраполюються на сферу власної практики, як і інші світоглядницькі атрибути – моральні норми, переконання, ідеали тощо. Наприклад, якщо педагог розглядає професіоналізм як ідентифікувальний критерій соціального статусу людини, то й в орбіті його педагогічних пріоритетів неминуче опиняється формування подібних уявлень у вихованців. Вітчизняна освітня історія багата на яскраві постаті, унікальність педагогічної й наукової біографії яких може знайти своє професіогенетичне пояснення.

Аналіз професіогенетичного підходу неодмінно передбачає розв'язання таких основних завдань: а) визначення самотності постаті Антона Макаренка у зв'язку з унікальністю обставин його професіогенезу; б) виявлення констант-домінант професіогенетичної теорії і практики особистості цього педагога й аналітичне підтвердження взаємозв'язку між особистісною (внутрішньою) та педагогічною (зовнішньою) функціями; в) визначення характеру професіогенетичної зумовленості педагогічних поглядів Антона Семеновича [5, с. 44–45].

Удокладнене знайомство з життєписом та історією виховної практики Антона Семеновича Макаренка дає право констатувати, що найяскравішою особливістю неповторної конфігурації його ціннісної сфери є професіогенетичні категорії, які групуються довкруг трьох основних блоків – професіоналізму, професійної активності й перманентного професійного розвитку. Вони, зрештою, не лише вплинули на його інтраособистісну, педагогічну, керівну, громадську та літературну діяльність, але й сформували його як

педагога. Професійний же розвиток вихованців є формою екстеріоризації, тобто опредмечування, професіогенетичних установок Антона Макаренка в зовнішньому, точніше позаособистісному, світі.

Щодо професіогенетичного мінімуму системи педагогічних образів, якими ряснують виховні установи Макаренка, то до них передусім слід віднести а) систему бачень майбутнього своїх вихованців та місце в ньому професійних досягнень, б) уявлення про шляхи, засоби й характер реалізації цього майбутнього, в) уявлення про критерії професійних досягнень та професійної успішності [6, с. 43–46].

Логіко-системний, історико-генетичний аналіз професіогенетичної феноменології, сконцентрованої в найзнаковіших синхронних і діахронних складниках життєдіяльності Антона Макаренка, дав підстави А.Ткаченкові виокремити теоретично і обґрунтувати прагматично базові складники, які максимально повно, системно заманіфістують генезу, апробацію, унікальну своєрідність глибинну сутність професіогенетичної концепції. Мовиться про такі складники, як афективно-аксіологічний, етичний, інтелектуально-науковий, соціокультурний, естетичний, технологічний, вольовий і професіогенетичний. Формування й конкретне наповнення кожного з них простежимо з позиції персоногенезу Антона Макаренка, специфіки його професійно-педагогічної дії і засадничих положень теоретичного доробку загалом [5, с. 300].

Запропонований алгоритм інтерпретування професіогенетичної спадщини А. Макаренка не лише розкриває нові дослідницькі перспективи у відносно вузькій царині макаренкознавства, а й прогнозує перспективу впотужнення методологічної бази такого активного напрямку сучасних історико-педагогічних студій, як педагогічна біографістика.

Висновки. Таким чином, різновекторне вивчення життєвого шляху й педагогічної спадщини Антона Семеновича Макаренка в науковому просторі Полтавського національного педагогічного університету в останні десятиліття не лімітоване власне дослідницькими рамками. З огляду на перманентність і глибину наукових студій, серйозність і масштабність проектів, залученість широкого кола науково-педагогічних працівників воно набуває змісту і форми колективної традиції, у якій тісно й гармонійно переплетені інтерес і обов'язок, академізм та аматорство, сумлінна праця й натхненний ентузіазм.

Список використаних джерел

1. Антон Макаренко: Харківська трудова колонія ім. М. Горького (в документах і матеріалах 1926–1928 рр.): монографія / [авт.-укл.: І.Ф. Кривонос, Н.М. Тарасевич, А.В. Ткаченко]; за ред. дійсного члена АПН України І.А. Зязюна. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 352 с.
2. Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах (1920–1926 рр.) / [О.П. Єрмак, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос, Н.М. Тарасевич]; за ред. І.А. Зязюна. – Ч. 1. – Полтава, 2002. – 269 с.
3. Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах (1920–1926 рр.) / [О.П. Єрмак, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос, Н.М. Тарасевич, А.В. Ткаченко]; за ред. І.А. Зязюна. – Ч. 2. – Полтава, 2002. – 216 с.
4. Ткаченко А.В. Дослідницькі традиції Полтавської макаренкознавчої школи / А.В. Ткаченко // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: зб. наук. пр. / [редкол.: Н.Г. Ничкало (голова) та ін. упоряд.: Н.Г. Ничкало, О.М. Боровік; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України]. – К.: Богданова А.М., 2013. – С. 230 – 236.
5. Ткаченко А.В. Професійний розвиток і саморозвиток особистості в творчій спадщині А.С. Макаренка: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ткаченко А.В. – Полтава, 2014. – 502 с.
6. Ткаченко А.В. Професіогенетичний підхід у педагогічній біографістиці: (на прикладі аналізу творчої спадщини А.С. Макаренка) / А. В. Ткаченко // Імідж сучасного педагога. – 2011. – № 3 (112). – С. 43–46.
7. <http://lccn.loc.gov/2010415911>

Стаття надійшла до редакції 02.03.2015 р.

СТЕПАНЕНКО Н.

Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Украина

МАКАРЕНКОВЕДЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ ПОЛТАВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В. Г. КОРОЛЕНКО

В статье анализируются главные тенденции развития полтавской макаренковедческой школы, характеризуется вклад академика Ивана Андреевича Зязюна в организацию её деятельности, в создание научно-исследовательской лаборатории А. С. Макаренко, основание уникального музея-заповедника выдающегося педагога-писателя, в селе Ковалевка Полтавской области, учреждение Международной макаренковской ассоциации. Отдельное внимание уделяется развитию нового исследовательского направления – применению профессио-генетического подхода как методологической базы педагогической биографистики.

Ключевые слова: *А. С. Макаренко, макаренковедение, Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, академик И. А. Зязюн, Международная макаренковская ассоциация, профессио-генетический подход*

STEPANENKO M.

Poltava Korolenko national pedagogical university, Ukraine

MAKARENKO STUDIES TRADITIONS OF POLTAVA NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER V.G. KOROLENKO

The article deals with the main tendencies of the development of Poltava Makarenko studies school, academician Ivan Andreyevich Zyazyun's contribution in organizing its activities, setting up Makarenko research laboratory, establishing the unique museum in honour of the outstanding educator and writer and Makarenko International Association. Special attention has been paid to the development of a new research trend – the use of the professional and genetic approach as methodological basis of the pedagogical biography studies.

Key words: *A. S. Makarenko, Makarenko studies, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, academician I.A.Zyazyun, Makarenko International Association, professional and genetic approach*